

A szöktetés

Komor András, akinek alakját és tragikus halálát Thurzó Gábor ebben az elbeszélésében felidézte, 1898-tól 1944-ig élt. A Franklin Társulat lektora, egyebek mellett a Nyugat munkatársa, érdekes regények írója. Halála 70. évfordulójára emlékezve közöljük ezt az írást, amelynek néhány rövid része a Kovács Sándor Iván által szerkesztett Irodalomismeretben jelent meg. A szöveget Thurzó eredeti gépirata alapján adjuk közre.

Attól tartok, hogy Dienes András — a nekrológok nyomán — az utókorban afféle csibukozgató, szent rögeszméket hajszoló, a múlt fontos, de végeredményben jelentéktelen adatai közt bogarászgató filozfként fog élni. Már most is roskatag udvarházak levegője lengi körül alig távozott alakját. Igaz, ilyen is volt. Volt benne valami anakronisztikus, abban is, amit alkotott, és abban is, ahogy testi valójában megjelent. Hatalmas, kopasz tarkóján ősz-sörényű óriás, seprő szemöldökkel, villogó szemekkel — egy Krúdy-hős. Mintha a Vörös postakocsiból másolták volna a világra.

Így, szálfagyenesen, mélyen szembenézve — akaratlan is bűnt keresett magában, akire ránézett! — láttam az ötvenes évek derekán, hosszú börtöne után. És így láttam utoljára — villog rám még most is a tekintete, bűnt keresek, hazugságot, alamuzsiságot magamban — a Duna utcán, hóna alatt akatáskában rengeteg Petőfitkával. Egy patrióta filológus — így tudnám legjobban meghatározni. Súlyosan beszélt, apró mondatokat mondott, rám-rám nézett, zavarba hozott — aztán ment tovább. Nem mertem megfordulni utána — ha megfordulok, nyilván látom lebegni vállán a felleghajtó köpönyeget. Nem sokkal halála előtt egy közös barátunk — Géczy József, volt főhadnagy — hívott fel. Bandi — mondta — most az ellenállásról gyűjt adatokat, elsősorban Radnóti Miklósról. Engem is kérdez, tudok-e valamit?

Hogy mit tudok, mire emlékszem, már nem mondhattam el. De egyszerre láttam a másik Dienest, az igazit. A fiatal, már akkor is kopaszodó, de még sötét tarkójú tisztet, s nem esik sérelem rajta, ha megmondom, a csendőr-gazdasági századost, kis Topolinójában, kakastollával. És az ifjú árny mellé más árnyak társulnak, akik korábban hagytak el minket, s akikkel nyilván találkozott az árnyak vergiliusi völgyében. „Ibant obscuri, sola sub nocta per umbram...” — de az árnyak mellett élők is haladnak emlékezetemben, a túlélők.

Ezeken, az élőkön, túlélőkön kezdem.

Halálhírért — remegő szájjal — régi barátunk, azokban az években harcostársa, Géczy József közölte velem telefonon. Ő hívott fel, remegő szájjal akkor is, 1944 tavaszán, amikor a nációk elfoglalták Magyarországot.

— Képzeld, Bandit szerencsétlenség érte!

És elmondta, Topolinóján nekiment egy falnak, agyrázkódást szenvedett. Az eset súlyosnak ígérkezett, aztán kiderült: távolról sem volt súlyos, remekül kifundált baleset volt. Arra jó csak, hogy hosszú betegszabadságon maradjon a csendőrszázadosi egyenruha, a kakastoll. És a kissé kelekótyának tetsző százados — mert remekül mímelte az agyrázkódás utóhatásait — megkezdhesse, pontosabban: folytathassa munkáját az ellenállásban. Ilyen jelmezt senki

sem tervezhetett volna neki, ekkora legalitás az illegalitásban kevésnek juthatott. És Dienes, ahol félelmetes kakastollával megjelent, el is intézett mindent, amit elintézhetett, még hozzá nem amolyan karitatív, embermentő alapon, hanem elsősorban a kommunisták ügyét. Azokban a zavaros-iszonyú hónapokban ott lobogott a kakastolla mindenütt. Nevettük — egy regiment nyilas sem volt félelmetesebben „ősmagyar” nála. Aztán már mint a demokratikus rendőrség egyik vezetőjét láttam viszont, hogy később — a konstruált perek idején — nevetséges és sértő hamis váddal börtönbe kerüljön ő is.

Ez a nyár, ez az ősz, tél, 1944 — ez volt az eleme. Mi vezette? Nem volt kommunista, az biztos. Lobogó szabadságvágy élt benne, valami kikezdzhetetlen, romantikus, 48-as patriotizmus. A kis Topolinón egy hajdani kuruc, egy 48-as radikális ifjú száguldozott. Gyűlölte a németeket, gyűlölte a rabságot. És hogy kakastollas csendőr lett? Ő is, Géczy József is afféle radikális, hazafias pandúrok voltak. Hogy mit tett és kikért cselekedett, hogy mi szerepe volt a párt munkájában — neki is, barátjának is —, arról sokat tudok, de nem biztos, hogy a lényegeset. Ezt még nyilván közlik mások, ha a csibukozó öregúr, a jó Rexa Dezső ikerpárja helyébe visszaállítják végre az elszánt, könyörtelen ellenállót.

En egy esetére emlékszem pontosan. És nemcsak órá emlékezem ezzel. Ki tudja már, ki volt Komor András? Ha a múlt áldozatairól van szó, nem kerül sor a nevére. Élt, írt — művei is eltűntek, nemcsak az alakja. Ott élt — mert végeredményben csak ott élt — a Franklin Társulat ódon épületében. Egy parányi, telezsúfolt szobában dolgozott a felejthetetlen Schöpflin Aladár, sok-sok írónemzedék felfedezője, útegyengetője, és odébb valamivel — már nem emlékszem az épület zezzugos földrajzára — Komor András.

Egy alkalommal — akkor kezdődött folytatásokban első, félig kamaszfejjel írt regényem — a Nemzeti Újságban, telefonon kerestek. Nem voltam otthon, anyám vette fel péküzemünkben.

— Valami Komor keres a Franklintól. Menj fel hozzá.

Hogy Franklin, azt anyám a megfelelő respektussal mondta. A belvárosban mi jelentettük a sütőipart, a Franklin Társulat az irodalmat. És én elmentem — rettegve — Komor Andrásához. Nem sokat tudtam róla, egy regényét olvastam, „R. T.” volt a címe, aztán verseit, finom mű- és filmkritikáit. Tartózkodó, fanyar, franciakon nevelkedett szelme, ez érdekelt akkoriban legkevésbé.

— Üljön le — mondta. — Olvasom a regényét. Ki akarjuk adni a katolikus írók sorozatában. Különben — és a zöldernyős lámpa megvilágította csúf-rokonszenves, nagyon szomorú és nagyon ótestamentomi arcát — Schöpflin szerkesztő úr hívta fel rá a figyelmemet.

Mondjam el boldogságomat és kétségbeesésemet? Komor úr és Schöpflin szerkesztő úr...! Az egyik a maga vaskos, fanyar, félszemmel a kezdő írótl leső, jóindulatúan kaján és szerető valóságában, a másik, abban a rejtett szobácskában, Ady barátja, az élő irodalom-

történet. Ha Anonymus vagy Csokonai hívja fel rám Komor úr figyelmét, az se lett volna időtlenebb.

Csak hebegtem, már tökéletesebben, mint most tudok:

— Honnan tetszett megtudni a telefonomat? — kérdeztem ostobán.

— Szemközt velünk — mosolygott Komor úr szomorúan — van egy pékfiókjuk, ott veszi a Társulat a kifliket.

Igy jelent meg első regényem. És így született a kaján és talán nem is valótlan legenda — egy másik árny, szegény Czibor János mesélgette —, hogy azért lettem író, mert a Franklin Társulat kifliben-zsömlében leadósodott anyámnál, és inkább a regényemet adták ki, minthogy fizessenek. De a lényeg nem az volt, hogy a Társulat szerzője lettem — ekkor kezdődött barátságom Komor Andrással.

Nem volt két különbözőbb véralkat, mint a miénk. Én fecsegetem, abban az ifjonti lázban összehordtam mindent, ő csak a lényegesről írt, nagyon szűkszavúan. Engem Thomas Mann szédített el, és persze Gottfried Keller, Storm, Goethe — ő Duhamelt szerette, fordította. Finom papírokra, apró gépbetűkkel kopogtatta elvont kisregényeit, roppant személytelenül, és ahogy nehezedtek az idők, egyre messzibb, mesésebb lelki és időbeli tájakra vonult. Akkoriban írta — ismeri-e valaki? — „A varázsló” remek kisregényét. Utána már semmi sem jelent meg tőle.

— A múzeum kéziratárába adtam le — mondta — gépirataimat. Egyszer talán még megjelenhetnek. — És nézett rám szomorkásan, megbocsájtón: — Ha majd elérkezik az ideje.

Azóta sem jelentek meg, a felszabadulás utáni évek nem voltak rá alkalmasak. Ott nyugszanak a kéziratár kriptájában, feltámadásra alkalmas halottak, úgy hiszem, a mai Philemon és Baucis történet, „A hegy”, és tán a legszebb, a Giraudoux-t idéző ironikus mese Merlin varázslóról.

Komor úr hamarosan jó barátságba került az akkor aszkétikus, fuvallat-vékony Rónay Györggyel, az én révemem megismerte a középkorias megjelenésű, de nagyon is mai, eleven szellemű Pelbárt ferences atyát, az önnön lázaiban, társadalmi elégedetlenségében forró Géczy Józsefet. És az ő révén Dienes Andrást, akit éppúgy vonzott az irodalom, mint Pelbárt atyát, Géczyt, meg minket, akik gyakorolták. Hitvitákról, a katolicizmus kérdéseiről még Pelbárt atya jelenlétében sem beszélgettünk Komor úrral. De tudtuk, hogy ez a különös, halk, finnyás jellem abban az ótestamentomi testben — mélységesen keresztény.

— Rábeszélnek — mondta egyszer —, keresztelkedjek ki.

Hogy ki beszélt rá, nem mondta meg. De sejtette, nyilván Rónay és Pelbárt atya. És mindent megfontolva, nagyon okos, hogy rábeszéltek — gondoltam. Egy keresztlevéllel rendelkezni azokban az években, mégis jelentett valamit. De amellet ő volt köztünk az igazi keresztény. Ezt is tudtuk. Mert valóban, kiben volt több szeretet, alázat, segítőkészség: a körmenetező parfüm- és tömjénillatos úrhöl-

gyekben, a katolikus bajtársi egyesületek tányérsapkás ifjaiban és villabajszerű uraiban — vagy abban a keresztleetlen keresztényben?

— Én is rábeszéllek — feleltem.

— Ha most keresztelkedem ki — nézett rám fanyarul, kedvetlenül —, abból hasznom lenne. A feleségem, ahogy ti mondjátok, ősrja. Majd ha már semmi hasznom belőle, majd akkor. — Én hozzattem: — Tudtommal Werfel se keresztelkedett ki.

De aztán elérkezett az idő — 1943 tavasza —, amikor úgy látszott, minden beszűkült, a kör bezárult, többé nem lehet haszna abból, ha keresztvíz alá áll. Elérkezett az emberi számítás vagy naitítás szerinti utolsó zsidótörvény.

Ezen a tavaszon aztán telefonált.

— Gyere át — mondta bágyadtan —, itt lesz Pelbárt is.

És a Társulatban, a papír- és nyomdafesték szagban, a zöld üvegernyős lámpa fényében megegyeztünk: majd Pelbárt atya kereszteli-esketi, a keresztapa — barátja és hívőtársa a francia kultúrában — Gy. Albert lesz, az egyik esküvői tanú meg én.

— De ehhez előbb ki kell kérnetek a hitközségből. — Rám emelte táskás, bágyadt mosolyát: — Majd te és Radnóti mentek el.

Amekkora volt örömöm az akkor életmentő kikeresztelkedésen, olyan nagy volt a meglepetésem és a mérgem.

— Hogy képezed? Hogy Radnóti és én...!

— Ő is utál téged — mondta ravaszkásan. — Szívből. Ő is dühös.

— Na látod!

— De mit ér a kerestség — mondta emelten, mérgesen —, ha az ember előbb nem tesz egy keresztényi cselekedetet? Titeket szeretlek a fiatalok közül legjobban, ti pedig utáljátok egymást. Ugye, atya — fordult Pelbárthoz, aki rögtön érezte a lényegét —, ha öszszebékülnek, már én is mehetek a szamarakkal a paradicsomba.

Finom, lefegyverző célzás volt, mert Pelbárt is, én is, Radnóti is szerettük Jammes-ot, verseit Radnóti fordította is.

Hogyan kértük ki a hitközségtől Komor urat, hogyan békültünk ki ezalatt Radnótival, hogyan történt a kikeresztelkedés, esküvő és utána — az ígért sólet helyett mindössze libatöpörtyűvel, mert Komor urat az irónia és önirónia ekkor sem hagyta cserben — a ket-tős-lakoma, ez egy másik történet, ezt szerettem volna elmondani a Radnóti-adatokat gyűjtő Dienes Andrásnak.

És megtörtént a csoda. Ha csodának nevezhetjük, ha valakinek halálos ítéletét vasban-darócbán, kenyéren-vízen töltött életfogytiglanra változtatják. Jöttek a zsidótörvények, mind súlyosabbak, és Komor András — a frissen keresztelt, az „árja-párja” — hasznát látta a haszon nélkülinek elképzelt szertartásból. Még 1944 őszén is viszonylag bántatlanul élt a Rózsadomb alján, egy sárga-csillagos házban.

De ez a bántatlanság, ez a nyugalom...! Egyetlen rettegés, egyetlen irtózat. És a lelkiismeret-furdalás valaminő válfaja. Hiszen — ő árja-párja, nem visel csillagot, börtön ugyan, amiben él, de rábízva

mégis a kulcsa. Körülötte pedig fogynak az emberek, a keresztleletlen nem-szerencsések, azok, akik Mauthausenben, Auschwitzban, Borban tűntek el. Radnóti, Szerb Antal, Halász Gábor, annyian, akiket szeretett. És ő — ő megkímélődött! Az isteni kegyelem — így mesélte Pelbárt atya — segítette rajta, megjutalmazta azért az első keresztényi cselekedetért, hogy Radnótit meg engem összebékített.

— Hogy nézek a szemükbe — mondta egy rettegéses estén, ablaka előtt a vedlő kert —, hogy nézek a holtak szemébe, hogy nézzek azokéba, akiket elhurcoltak, de akik egyszer talán visszatérnek...?! — Önvád volt ez, és persze rettegés is, az életösztön rettegése. — Minek kellett a keresztség? Mért akartátok? Mért hagyta?

És most kapcsolódik a történetbe a kakastollas Dienes százados. Rónay Györgynek jutott eszébe, valahogyan segíteni kéne Komor úron. Ha jól tudom, a beszélgetésen ott volt Pelbárt atya is, Géczy főhadnagy is.

— Gondolkozzunk! — tűnődött a főhadnagy.

Kitaláltunk egy sereg lehetőséget. Kézenfekvőt és abszurdot. A legabszurdabbnál kötöttünk ki — ezt találta ki Dienes András. Az volt a logikája, a rettegést majd rettegéssel semlegesíti. A félelmet, hogy érte jönnek és viszik — azt azzal, hogy valóban érte jönnek és valóban viszik. Csak azt nem tudtuk, hogy Komor András ekkor már nem a nyilasok, hanem — önmaga alól kéne megmentenünk.

— Az egész roppant egyszerű — közölte Dienes. — Holnapután Jóska egy megbízható emberével beállít Komorhoz. Szabályosan leigazoltatja, kakastollas kísérettel végigvezeti az utcán. Hadd lássák a testvérek és a bruderok, hogy ez sem úszta meg simán. Aztán én várok rá a Genz utcában a kocsimmal. Belökdösitek, én elhajtok vele. — Most rám bökött: — Egyenesen hozzád, a légmentes helyedre. Bekötötted, lefektetted, és addig fekszik, amíg fel nem szabadulunk. Na, jó a megoldás?

Valahogy így lehetett. És ennél jobbat ki nem találhattunk volna. Én mondtam el Komor Andrásnak a fantasztikus tervet.

— Jó ez? — kérdezte gyanakvón.

— Na hallod! Ha téged Dienes Bandival meglátnak...!

— Jó. — Csupa rettegés a szeme. — De akkor is, minek ez?

Másnapra terveztük a szöktetést. Reggel aztán telefonáltak. — Komor András és a felesége éjszaka öngyilkos lett. Az asszony életben maradt, Komor úr meghalt.

Mégiscsak — önmagától kellett volna megszöktetnünk.

*

Most, hogy olvasom a nekrológokat, és lassan már én is elhiszem, hogy bogarászgató, ódon fantaszta volt Dienes András — gyorsan ezt is el kellett róla mondanom.